

ҒИЁСИДДИН АЛИ ЯЗДИЙ – АМИР ТЕМУРНИНГ ҲАРБИЙ ЮРИШЛАРИ МУАРРИХИ

Жаъфар Муҳаммадиевич Холмўминов

Тошкент давлат шарқшунослик университети доценти

jafarmuhammad@mail.ru

АННОТАЦИЯ

Ўз даврининг етук олимларидан бири саналган Ғиёсиддин Али Яздий тафсир, фикҳ, ҳадис, тарих, жуғрофиё, ҳарб ва адабиёт илмларини мукаммал даражада билган ва турли соҳалар бўйича қимматли асарлар ёзган. Ғиёсиддин Али Яздий ўзининг Соҳибқирон Амир Темурнинг Ҳиндистонга юришига бағшланган “Саъодатнома ё Рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон” (“Саодатнома ёхуд Ҳиндистонга юриш кундалиги”) асарининг ёзилиши тарихи ва сабабини асарнинг 57-бетида қуйидагича келтиради: “Подшоҳлик ва салтанат даврининг ўттиз биринчи йилида Ҳазрати Соҳибқироннинг қўл остидаги мулозимларидан бири келиб, иззат ва ҳурмат билан мурожаат этди...” Агар Амир Темурнинг тахтга ўтиришини ҳижрий 771 йил (м. 1369 йил) деб ҳисобласак ва ундан кейинги ўттиз бир йилни қўшсак, асарнинг ёзилган йили 802 ҳижрий (милодий 1400 йил) бўлиб чиқади. Демак, бу асар Амир Темурнинг Ҳиндистон ғазавотидан қайтганидан бир йил ўтгандан сўнг, Низомиддин Шомийнинг “Зафарнома”сидан икки йил олдин ёзилган бўлиб чиқади.

Амир Темурнинг Ҳиндистонга қилган салкам бир йиллик юриши (1398 йил май – 1399 йил март) Темурийлар тарихига оид манбаларда, жумладан, бу ҳақдаги илк манба “Саъодатнома ё Рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон” асарида футўхотларга тўла бир юриш сифатида тилга олинади.

Ушбу асар Амир Темурнинг ҳарбий юришлари ва унинг жанг санъати ҳақидаги энг мўътабар тарихий манбалардан бири сифатида ўзига хос илмий аҳамиятга эгалиги билан ажралиб туради.

Калит сўзлар: Соҳибқирон Амир Темур, Ғиёсиддин Али Яздий, “Саъодатнома ё Рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон”, тарихий асар, Ҳиндистон, ҳарбий юриш, қўшин, дарё, қалъа, шаҳар, ғалаба.

ABSTRACT

Ghiyosiddin Ali Yazdi, was one of the leading scholars of his time and wrote valuable works in various fields of science,

such as tafsir (commentary on the Qur'an), jurisprudence, hadith, history, geography and literature

He gives the date and reason for writing his book “Saodatnoma yo ruznomai gazavoti Hinduston” (p. 57), dedicated to the campaign of Amir Temur to India, as follows: “In the thirty-first year of the reign, one of the officials under Hazrat Sahibkiran came and addressed me with honor and respect...”

If we consider Amir Temur's reign as khijri 771 (1369) and add the next thirty-one years, the year of the work's writing is khijri 802 (1400).

It turns out that this work was written a year after the return of Amir Temur from the Indian conquest, two years before Nizamiddin Shami's "Zafarname"

Almost a year-long campaign of Amir Temur to India (May 1398 - March 1399) is mentioned in the sources on the history of the Temurids, including in the first source - "Saadatname or Herald of the Conquest of India" as one of the military campaigns of Amir Temur, which were full victories.

This work is distinguished by its unique scientific significance as one of the most authoritative historical sources about the military campaigns of Amir Temur and his martial arts.

Keywords: Sahibkiran Amir Temur, Giyosiddin Ali Yazdiy, “Saodatnoma yo ruznomai gazavoti Hinduston”, historical work, India, military campaign, army, river, castle, city, victory.

КИРИШ

Яздаги Оли Музаффар сулоласи билан дўстона муносабатда бўлиб, бир муддат Язд вилоятида қозикалон вазифасида ҳам фаолият юритган қомусий олим Гиёсиддин Али Яздий Амир Темурнинг Ҳиндистонга қилган ҳарбий юришининг тафсилотларини ўз ичига олган асари – “Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон”ни форс-тожик тилида, тарихий-бадий услубда ёзган. Мазкур асар “Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон” номи билан эронлик машҳур олим Эраж Афшор томонидан 2001 йилда Техрондаги “Мероси мактуб” нашриёти томонидан нашр этилган.

Асарда воқеълик билан бадийлик, ҳақиқат билан муҳолафа уйғунлашиб кетган. Муаллиф Соҳибқирон Амир Темурнинг Ҳинд диёри сари қилган юриши жараёнида рҳй берган воқеа-ҳодисаларни кунма-кун, ҳатто соатма-соат тасвирлаб борар экан, кўп ҳолларда– ташбех, истиёра, муқобала, муҳолафа

каби бадий санъатларга мурожаат этади, баъзи ҳолларда воқеа мазмунига мос ҳолда ўз фикрини бирор байт билан қувватлайди.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ

Муаллиф асарни “Муқаддима” ва “Хутба” билан бошлаб, “Фасле дар футухоти Темур” (“Темур фатҳларига оид фасл”) деб номланган қисмда Амир Темурнинг Ҳиндистон фатҳидан олдинги фатҳлари – Самарқанд фатҳи, Мўғулистон ва Хоразмга юриши, Ҳирот ва Хуросон фатҳи, Сейистон ва Мозандарон фатҳи, Исфаҳон ва Шероз юриши, Дашти Қипчоқ фатҳи ва Тўқтамишхон билан уруши, Ҳамадон ва Форс юриши, бағдодга юриши, Тўқтамишхон устидан қозонган ғалаба ҳақида маълумотлар бериб ўтади. Ундан сўнг Амир Темурнинг Ҳиндистонга юришининг сабабини изоҳлаб ўтади.

Муаллиф Амир Темурнинг Ҳиндистонга қилган ҳарбий юришининг асосий сабабини Деҳлининг собиқ ҳукмдори Фирузшоҳ вафотидан сўнг Ҳиндистонда исломнинг заифлашгани, золим тойифаларнинг зулми ҳаддан ошиб кетгани ва у ерда адолатсизликнинг ошиб кетгани билан изоҳлайди ва буни “Саодатнома” асарининг бир неча жойида, жумладан, “Деҳли ҳукмдори Султон Маҳмуд билан бўлган урушда ғалаба қозониш ҳақида” деб номланган фаслда ҳам таъкидлайди.

Муаллиф Ҳиндистон юришининг сабабини баён этгач, асарнинг “Саодатнома” қисмини бошлайди. Ундан сўнг воқеаларни куйидаги мавзуларга бўлган ҳолда муайян тартиб билан баён этиб боради: “Зикри мувофиқат ва ғазавот дар Ҳиндустон” (Ҳиндистон ғазавотига қарор қилиш ҳақида), “Зикри Шаҳобиддин Тамим ва мутобиъату муҳолифати ў” (Шаҳобиддин Тамим, унинг тобе бўлиши ва ихтилоф қилиши ҳақида), “Зикри фатҳи шаҳри Банд ва Қалъаи Батнир” (Банд шаҳри ва Батнир Қалъасининг фатҳ этилиши), “Зикри жанг кардан бо Султон Маҳмуд волии Деҳли” (Деҳли волийси Султон Маҳмуд билан бўлган уруш), “Зикри фатҳи Қалъаи Мирт” (Мирт Қалъасининг фатҳ этилиши), “Зикри ғазвае дар дарёи Ганг бо габрон” (Ганг дарёси бўйида габрларга қарши ғазавот), “Зикри се ғазва дар як рўз бо габрон” (Габрларга қарши бир кунда бўлган уч ғазавот баёни), “Зикри истисоли габрон, ки ба дараи Кўпала буданд” (Кўпала дарасидаги габрларни тор-мор этилиши), “Зикри Қалъаи Кўҳи Саволак” (Қалъаи Кўҳи Саволак ҳақида), “Зикри ғазваи ҳаддиди дигар аз Кўҳи Саволак” (Кўҳи Саволак ҳудудида бўлган яна бир ғазавот ҳақида), “Зикри навоҳии муваққифи Жаҳонпаноҳ дар Жаму” (Олампаноҳнинг Жамуда

тўхтаган жойлари ҳақида), “Зикри сохтани Масжиди Жомеъи дорулмулки Самарқанд” (Самарқанд дорулмулкида Жомеъ Масжидини куриш ҳақида).

Панжоб водийси Амир Темур учун Чигатой хонлигининг қонуний ҳудуди ҳисобланар эди. Султон Муҳаммад Туғлуқ вафотидан кейин Деҳли султонлиги заифлашиб борди ва атрофдаги рожалар мустақиллик эълон қилишди. Унинг вориси Ферузшоҳ замонида ҳам бу нарса давом этди. Султонлик кичрайиб, Деҳли билан чекланиб қолди.

Амир Темур Ҳиндиқушгача бўлган ерларни ўзига бўйсундирган пайтда, қочиб кетган маҳаллий амирлар Деҳлидан бошпана топган эдилар. Тарихчиларнинг фикрича, Амир Темур Ҳиндистонни доимий бошқариш мақсадида эмас, балки бойлик илинжида эгаллашни истарди. 1392 йилда бир пайтлар Султон Маҳмуд Ғазнавий мулки ҳисобланган ерларни бошқаришни невараси Пирмуҳаммад ибн Жаҳонгирга топширган Амир Темур, 1397 йилда унга Ҳиндистонга лашкар тортишни буюрган, шу тариқа бу мамлакат Мўлтон Пирмуҳаммад томонидан эгалланган эди.

Шу йил кишни Мовароуннаҳр шимолида ўтказган Амир Темур 1398 йилнинг илк ойларида Самарқандга қайтди ва қўшин тўплади. Қурултой чақириб, Ҳиндистонга юриш қилишини эълон қилди:

“Ферузшоҳнинг набираси Деҳли тахтига ўтирди. Аммо бу ёш султоннинг ҳукми ўз қўл остидагиларга ўтмайди. Ҳатто улар унга қарши душманлик қилмоқда. Шундайлардан бири Сарангхон Мўлтонни Саййид Хизр хондан тортиб олди, аммо ўзи ҳозир Пирмуҳаммаднинг ҳужумига дучор бўлди. Деҳлида Сарангнинг биродари Маллухон рақибларини мағлуб этиб, шаҳарни эгаллади ва султон номидан ҳукмронлик қилмоқда. Бу тартибсизликлар бизнинг ғалабага чанқоқ қўшинимизни Ҳиндга олиб боришга мажбур қилмоқда.

Бундан ташқари, Ҳақ динга Ҳинднинг кўп жойида амал қилинаётган бўлса-да, салтанатнинг катта қисмида мушриқлар истиқомат қилмоқда. Деҳли султонлари ҳақ динни ҳимоя қилишдан ожизлик қилмоқда. Мусулмон ҳукмдорлар фақат жизя олиш билан чекланмоқдалар...”

Шундай қилиб, Амир Темур қўшини март ойида Термиз орқали Амударёни кечиб ўтиб, Ҳиндистонга қараб юришни бошлади.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ғиёсиддин Али Яздийнинг китоб муқаддимасида ёзишича, Соҳибқирон ўз қўшинлари билан Саййиди койинот

ва хулосаи мавжудот Муҳаммад Мустафо саллаллоху алайҳи вассаллам ҳижратидан саккиз юз (х.қ. 800 йил – Ж.Х.) йил ўтгач, зулҳижжа ойининг бошида Ҳиндистон мамлакатининг чегараси бўлмиш Кобулнинг Турин деган жойига етиб борди.

Амир Темур асосий қўшин ва бошқа маликалар билан биргаликда Ҳиндистонга юришда давом этди. Чигатой улусининг хони Султон Маҳмудхон чап қанот билан бирга шимолий йўл орқали Дехлига юрди. Темурнинг ўзи эса жанубга, Пирмуҳаммад билан учрашиш учун Мўлтонга қараб юрди. Сентябрь ойида Ҳинд дарёсига етиб келган Амир Темур қўшини икки кунда дарёни кечиб ўтди.

“Шаҳобиддин Жамд дарёси бўйидаги оролчада волий эди, фуқаролари кўп, ҳашамати катта, мол-мулки беҳисоб эди. Шаҳобиддин Мўлтон вилоятига етиб келган жаҳон аҳли маҳдумзодаси Амирзода Пирмуҳаммад Баҳодирнинг (Амир Темур амирларидан бири – Ж.Х.) оёғини ўпиш шарафига муяссар бўлиб, унга кўп иззат-эҳтиромлар кўрсатди. Бир қанча вақт унинг хизмат ва мулозаматида бўлди. Оролга қайтгач, бошида муҳолифат савдоси қайнади ва бўйсунитдан бўйин товлай бошлади. Оролдаги ҳашаматлари ва мол-мулки билан мағрурланиб, фано дарёсининг қирғоғида ўзи учун уй қурди. Сув ҳаёт манбаи бўлса-да, унинг кулини кўкка совурди.

Ҳазрати хоқон (Амир Темур – Ж.Х.) у бадбахтнинг муҳолифатидан хабар топгач, муҳаррам ойининг биринчи пайшанба куни Шайх Нуриддин Баҳодирга душманни (Шаҳобиддин – Ж.Х.) йўқ қилишга фармон берди. “Шайх Нуриддин Баҳодир фармони олийни бажариш учун лашкари билан елдек учиб, яшиндек чакнаб ўша орол сари йўл олди. Орол ҳудудига етгач, Шаҳобиддин қаздирган чуқур хандақлари ва кўтарган баланд деворларига дуч келди. Дарҳол жанг бошланди, таърифлаб бўлмайдиган даражада уруш бўлди.

Қуёш семурғи Мағриб Қофининг тоғи ортига ботиши ва кун зулмат қўйнига кириши билан Шаҳобиддин лашкари дарё қирғоғига тушган балиқдек ва тузоққа тушган қушдек типирчилаб қолди ва чора тополмай кўпчилиги ҳалокатга учради. Баъзилари ўзини тошқин дарёга отиб, чўкиб кетди. Бу кеча Мансур Буворж Чехра ва унинг оға-инилари кўп жонбозлик кўрсатиб, ўқ ва қилич захмидан кўп жароҳатлар олишди. Ҳазрати олий (Амир Темур – Ж.Х.) оролга кириб келгач, хусравона саховат билан яраланганларни махсус сийлади, уларни шарафманд айлаб, қимматбаҳо инъомлар билан сарафроз этди”.

Юқорида зикр этилган оролчани қўлга киритгач, Амир Темур Ҳиндистонни ишғол этишга киришади. Муаллифнинг ёзишича, ойнанинг (муҳаррам ойи – Ж.Х.) йигирма тўртинчи куни (якшанба – Ж.Х.) Қалъа қарамақаршисидаги Жанова дарёси қирғоғига тушади. Қалъа рўпарасида Жамд ва Жанова дарёлари қўшилиб, улкан бир дарёни вужудга келтирган экан. Гиёсиддин Али Яздий бу улкан, чуқур ва бепоён дарё олдида Дажла ва Фрот дарёлари бир ариқдай, Жайхун ва Сайхун дарёлари эса бир чашмадай, деб тавсифлайди.

Чоршанба куни – ойнанинг йигирма еттинчи куни Амир Темур фармони билан мўр-малахдан ҳам кўп ишчилар тўпланиб, ушбу улкан дарёнинг устига ақл ва тасаввурга сиғдириб бўлмайдиган, кўз кўриб, қулоқ эшитмаган, ҳеч ким етти ухлаб тушида кўрмаган кўприк ўрнатадилар (бу кўприк, шубҳасиз, осма кўприк бўлган).

“Бу улкан дарё устидан агар ўтган бўлса, Тармширин деган подшоҳ ўтгандир, аммо унинг устига кўприк ўрнатиб, ўтмаган”, дейди Гиёсиддин Али Яздий. - Амир Темур кўприкдан дарёнинг нариги қирғоғига (қўшини билан) ўтгач, шаҳар (Қалъа – Ж.Х.) қаршисидаги Талмина дарёси бўйига қўнди. Шаҳар улуғлари, олимлари, маликлар Амир Темур ҳузурига келиб, унга бўйин эгдилар. Амир Темур уларнинг ҳар бирини даража ва мақомига қараб муносиб тарзда сийлади”.

Муаллиф асарнинг “Банд шаҳри ва Батнир қалъасини фатҳ этиш ва аҳолисини қўлга олиш ҳақида” номли фаслида шундай ҳикоя қилади:

“Ойнанинг йигирма бешинчиси, чоршанба куни (Сафар ойи – Ж.Х.) Ҳазрати Хоқон (Амир Темур – Ж.Х.) икки минг нафар отлик билан Батнир қалъасига етди...

У жуда ҳам мустаҳкам қалъа, Ҳинд диёридаги машҳур қалъалардан бири эди. У қалъанинг волийси ва бошлиғини Рай Дувалжин дердилар. Қалъа аҳолиси кўп, одам билан гавжум эди. Волий Қалъанинг инон-ихтиёрини қўлга киритган, одамлардан хирож ундириб, кириб келган карвонлар ва савдогарлар ҳам унинг божидан қочиб қутулолмас эдилар.

Жаҳонгирнинг (Амир Темур – Ж.Х.) қуёши у ерда порлаб, Рой Дувалжин Қалъа мустаҳкамлиги ва одамлари кўплигидан ғурурланиб, итоат этишдан бош тортганидан сўнг (Соҳибқироннинг – Ж.Х.) зафарёр қўшин Қалъага қараб юриш бошлади. Ўнг томонда Махдумзода Амир Сулаймоншоҳ ва Шайх Нуриддин Валлоҳдод, чап қўлда Махдумзода Халил Султон Баҳодир ва Шайх Муҳаммад

Ийку Темур ва бошқа амирлар. Илк ҳамладаёқ Банд шаҳрини қўлга киритдилар.

Худди ўша пайтда музаффар қўшин амирлари (Амир Темур саркардалари – Ж.Х.) Қалъа атрофига келиб, уни қамалга қилдилар ва жангга киришдилар. Қалъани фатҳ этиш иккинчи кунга қолди. Жаҳонгир (Амир Темур – Ж.Х.) ҳар бир амир ўз ўтови рўпарасидан нақб (тунел – Ж.Х.) қазиб, Қалъа ичидан чиқсин, деган буйруқ берди.”

Қалъа эгалари Амир Темур лашкари ҳужумларига дош бера олмасликларини англаб, қалъа деворлари ва буржлари устидан илтижо қилиб, омонлик ва кечирим сўрай бошлашди ва Соҳибқиронга бўсунишга қасам ичишди.

Аммо Рой Дувалжин Амир Темур қароргоҳида бўлган вақтда ҳам қалъадагилар Қалъа дарвозаларини очмадилар ва қаршилик кўрсатмоқчи бўлдилар. Амир Темур Қалъа қаршисида манжаниқларни ўрнатиш, ер остидан нақбларни қазиш, ўққа тутувчи ва назорат қилувчи минораларни қуришга фармон берди. Қалъадигилар бу ҳолни кўриб, қаршилик бефойда эканлигини англадилар ва охир-оқибат Дувалжиннинг укаси ва ўғли ташқарига чиқиб, таслим бўлдилар. Қалъа калитларини Амир Темур мулозимларига топширдилар.

Амир Темур қўшини Поипатни ишғол этгач, Поипат дарёси бўйида тўхтади. “Шанба куни (Рабеъулаввал – Ж.Х.) ойнинг йигирма олтинчи кунида “баронғор” ва “жованғор” амирлари бир жойда тўпланиб, қўшинни кўздан кечириб, қурол-яроқларни текшириб кўргач, йўлга тушдилар.

Шанба куни ойнинг йигирма еттинчисида “баронғор” амирларига марҳум султон Фирузшоҳ қароргоҳи бўлган ва Деҳлидан икки фарсах узоқликда жойлашган Жаҳоннамой мавзесига ҳужум қилиш фармони берилди.

Ғиёсиддин Али Яздий Амир Темур қўшинининг Деҳли яқинидаги Жаҳоннамой мавзесини ишғол этишдаги ҳаракатини қуйидагича тасвирлайди:

“Айни пайтда Малухон тўрт минг нафар отлик, беш минг нафар пиёда, йигирма еттита занжир фил билан чиқиб яқинлашди. Уларни музаффар қўшиндан (Амир Темур қўшини – Ж.Х.) Жун дарёси бўйида кутиб турган Сунжук Баҳодир ва Саййид Хожа Мубашшир уч юз нафарга яқин аскарлари билан ўққа тутди ва Жаҳоннамойнинг бу томонига ўтиб олган икки қўшин аскарлари (Амир Темур қўшини – Ж.Х.) орқа томонга ўтиб олиб душман қўшинига қуюндек ҳужум қилишди. Душман биринчи ҳамладаёқ Деҳли томонга чекинди.

Муаллиф Амир Темур кўшининг Султон Маҳмуд билан бўладиган жанг олдидаги ҳаракатини – Соҳибқирон ва саркардалар ҳамда лашкарнинг жойлашиб олиши ва урушга тайёргарлик кўриш жараёнини қуйидагича тасвирлайди:

“Рабеъулохир ойининг учинчи куни – одинада собиқ хукмдор Фирузшоҳнинг қароргоҳи бўлмиш Жаҳоннамой қаршисидан ҳаракатга келиб, Қалъанинг шарқий томонида жойлашиб олди.

Бу ерда даргоҳнинг хос бандалари ва мулозимлари бўлмиш саодатли маҳдумзодалар, улуғ амирлар ва саркардалар Жаҳонпаноҳ (Амир Темур – Ж.Х.) тахтининг пойида ҳозир бўлдилар...”

Муаллиф Амир Темурнинг зодагонлар ва саркардалар билан мажлис кургани, уларга ҳарб илмидан сабоқлар ва кўрсатмалар бергани, Соҳибқироннинг ҳар бир саркарданинг фикрини эшитганини, унинг “баранғор” ва “жованғор” ва кўшиннинг бошқа таркибий қисмлари жанг пайтида қаерда бўлиши, уларнинг ҳолат ва ҳаракатлари қандай кечиши, душман ҳужумини қандай қайтариш ҳақида кўрсатмалар бергани ва буни барча зодагонлару саркардалар жон қулоғи билан эшитганликларини қисқача баён этиб ўтади:

“Қуръони мажиддан очилган фолга ихлос қилган ҳолда мазкур ойнинг бешинчи куни, якшанбада Жун дарёси бўйидан кўчиб, нариги қирғоғига сузиб ўтдилар ва Баҳоли деб номланган тепаликка олиб чиқадиган хандақ қаздилар. Ва у ердан сешанба куни ойнинг еттинчи куни куннинг биринчи яримида қоидага кўра кўшиннинг баранғор ва жаванғор, мунқалой ва қўл қисмларини тузиб, саф тортдилар. Ўнг қўлда Амирзода Пирмуҳаммад Баҳодир ва Амирзода Сулаймоншоҳ Баҳодир ва бошқа амирлар бор эди. Чап қўлда Амирзода Султон Ҳусайн Баҳодир, Амирзода Халил Султон Баҳодир, Жаҳоншоҳ Баҳодир ва бошқа амирлар, мунқалойда Амирзода Рустам Баҳодир, Амир Шайх Нуриддин Баҳодир ва Амир Шоҳ Малик Валлоҳдод ва бошқа амирлар жойлашдилар.

Ва Ҳазрат ўз муборак нафаси билан лашкар қалбида (маркази – Ж.Х.) жой олди. Ораста лашкар тузилди...”

“Ва у томондан (душман томони – Ж.Х.) Маликзода Султон Маҳмуд Ҳиндистон мамлакатининг Малухон ва бошқа лашкарбошилари билан бирга ўн минг нафар отлик, йигирма минг нафар қуролланган пиёда аскар ва бир юзу йигирма занжир жанговар филлар билан тўфон кўтараётган денгиздай тўлқинланиб саф тортдилар. Ҳар бир фил устига ёғоч тахтлар ўрнатилган, ғулғула солғувчилар филлар қаторида кўйилган, ҳар бир филнинг устига бир неча камончи кўйилган,

филларнинг хартумлари бир-бирига боғланган. Музаффар кўшин (Амир Темур кўшини – Ж.Х.) гарчи уруш ва жангларда жасорат кўрсатишга одатланган ва кўп даҳшатли урушларни бошидан кечирган бўлса-да, бу урушда узокдан ҳайбатли кўринадиган тоғ келбатли филлар жиҳатидан биров хавотир бор эди.

Чунончи, баъзи ўғлонлар ўзининг мардлигини ҳам эсидан чиқарди. Масалан, машҳур олимларнинг фарзандлари, олампаҳо даргоҳининг мулозимлари бўлмиш Султонлуламо вал-машойих Жалолулҳақ вад-дин Кешийнинг ўғли Мавлонои аъзам Хожа Фазл ва Малик ул-куззот фил-олам Нуъмониддиннинг ўғли Мавлонои аъзам Абдулжаббордан Ҳазрати олий (Амир Темур – Ж.Х.) “Сизлар қаерда бўласизлар?” деб сўраганда улар даҳшатга тушган ҳолда “Бандаларнинг жойи аёллар бўлган жойдир”, дея жавоб бердилар.

Ҳазрати олий хоқоний (Амир Темур – Ж.Х.) табассум қилди. Икки кўшин бир-бирига яқинлашганида Ҳазрат (Амир Темур – Ж.Х.) лашкаргоҳ ўртасида жойлашган Пуштаи Баҳолий этагидаги тепаликка чикди атрофни кузата бошлади. Қаровул ва мунқалой (кўшиннинг таркибий қисмлари – Ж.Х.) бир-бирига тўқнашиб, муҳораба бошланиб кетди.

Ўша соатда Ҳазрати хилофатпаҳо (Амир Темур – Ж.Х.) даргоҳ ходими Мавлоно Носириддин Умарга ишора қилиб, тош устига жойнамоз тўшашни буюрди. Ҳазрат тушиб, икки рақъат намозни тавба-тазарруъ билан беминнат Мағфират этгувчи зот – Жалла ва Ёалодан фатҳ ва нусрат сўради.”

Душман кўшини тор-мор этилди, Султон Маҳмуд ва Малухон биёбонга қараб қочишди. Амир Темур кўшини билан Дехлига кирди. Шаҳарнинг ийдгоҳида чодир уриб, шаҳар зодагонларини қабул қилди.

Асарнинг “Мерут қалъасининг фатҳи ҳақида” деб номланган фасли ҳам Амир Темурнинг мустаҳкам қалъаларни фатҳ этиш санъати тасвирланади.

Дехлидан кейин шарққа қараб юрган Амир Темур январь ойининг бошида, айрим манбаларда 7 январь, айримлари 9 январда Мерут шаҳрини эгаллади. Бу қалъа-шаҳар Темурга бўйсуннишдан бош тортган эди. Муаллиф ушбу қалъа ҳақида шундай дейди:

“Бу қалъа Ҳинд мамлакатининг машҳур қалъаларидандир.

Якшанба куни ойнинг йигирма олтинчи куни Амирзода Рустам Барлос ва Амир Шоҳмалик ва Амир Аллоҳдодни Мерут қалъаси томонга юбордилар”.

“Чаҳоршанба куни ойнинг йигирма тўққизинчисида пешин намози вақтида Жаҳонгир аскарлари Мерут қалъасига етдилар ва шу ондаёқ кўшин амирларига ўз ўтовлари қаршисидан нақб қазиш ҳақида буйруқ берилди. Шом намози вақти бўлганда

деворлар томонига ўн-ўн олти газдан нақб қазिशга улгурган эдилар...

Эртасига Амир Аллоҳдод – Амир Ҳожи Сайфиддин укаси Ҳазрати олийнинг хос кўрчиларидан бўлган кўшини билан қалъа дарвозаси тагига келдилар ва навкарлардан бири... қалъа деворига арқон ташлаб, девор устига чиқиб олди. Ундан сўнг бошқа баҳодирлар ҳам қалъа дарвозаси устига чиқиб олдилар.”

Асарнинг “Ўрмонлари Мозандарон ўрмонларидан ҳам қалин бўлган Кўҳи Саволакнинг бошқа томонидаги яна бир ғазавот баёни” номли фаслида ёзилишича, Жимодиюлаввал ойининг ўн учинчи куни чоршанбасида Амир Темур кўшини Жун дарёсини кечиб ўтиб, Кўҳи Саволакнинг нарига томонига етди. Ўша куни Соҳибқиронга Ратан деган бир ҳинд ройнинг (подшоҳи, ҳокими – Ж.Х.) даъвати билан ҳинд маҳбуслари ва турли табақаларидан сон-саноксиз халқ тўпланиб, унинг кўшинига кўшилгани ва оёқ етмас баланд тоғлар ва қалин ўрмонларда жойлашгани, у жойларга ҳатто пиёда кўшин билан ҳам йўл топиб етиб бориш мушкуллиги ҳақида маълумот етди.

Ана шундай оғир шароит ва хавфли вазиятда ҳарбий амалиётни муваффақият билан давом эттириш мақсадида Амир Темур ойнинг ўн еттинчи куни кўшин саркардаларига машғаллар ёқиб, кўшинни тартибга солиш, дарахтларни кесиб, йўл очиб ўтишга фармон берди. Аскарлар тонг отгунча буйрукни бажаришга киришиб, тоғу тошлар ва қалин ўрмонзор ичидан ўн икки карух йўл очишга эришдилар.

Ойнинг ўн тўққизинчи куни сешанбада куёш чиқаётган пайтда Амир Темурнинг кўшини икки тоғ – Кўҳи Саволак ва Кўҳи Кўка оралиғига етган еди. Рой Ратан ўз кўшинининг маймана (ўнг қанот) ва майсарасини (чап қанот) қоидаларга биноан тартиб берган, кўшинини куроллантириб, жангга шай бўлиб турган экан. Улар узоқдан Амир Темур кўшинининг жанг ноғоралари, яргу ва дубулғалари овози ва лашкарнинг наъра-ю ҳайкириқларини эшитиб, кўрқувга туша бошладилар.

Одина кунининг ўтар кечаси маймана ва майсара (қанотлари) тўпланиб, Амир Темур олдида ҳозир бўлдилар ва икки тоғ оралиғида жойлашдилар.

Шу кеча Амир Темур сипоҳининг ўнг ва кўл қанотлари ҳужумга ўтиб, душманни тор-мор этдилар.

“Одина куни – Жумодиюлаввал ойининг ўн олтинчи куни, - деб ёзади муаллиф, - Ҳазрат Соҳибқирон ушбу икки тоғ оралиғида жойлашган дарадан чиқиб, яна Кўҳи Саволакка қайтди. Бу ердан Накаркут вилоятигача ўн беш фарсахлик йўл бор эди.

Орада эса охири кўринмайдиган қалин ўрмон жойлашган эди”.

Бу жангда Тиғойтамур қаровул эди. Чошт пайтида Амир Темурнинг ҳузурига келиб, ғалаба қозониш имкони кўпроқ эканлиги ҳақида баёнот берди.

Амир Темур жавонғор ва Хуросон кўшинларини душманга қарши ҳужумга ўтиш учун юборди. Амир Темур кўшини ҳужумга ўтиб, душманга қирон келтириб, ғалаба билан қайтди.

Пешин намози вақтида Соҳибқиронга Амир Шайх Нуриддин ва Али Султон Тўпчи кўшинидан чап томонда бир дара борлиги ва у ерда сон-саноксиз оташпарастрлар тўпланганлиги ҳақида хабар келди.

Амир Темур ўша дара томонига қараб йўл олди. Амир Шайх Нуриддин ва Али Султон Тўпчи кўшинлари билан ҳужумга ўтдилар. Тоғ чўққисида Соҳибқирон байроғи тикилди.

Ҳижрий-қамарий 801/ м.1399 йилнинг Жумодиюлаввал оyi ўн бешинчи кунидан бошлаб Жумодиюлохир оyi ўн олтинчи кунининг охиригача бир ой давомида икки тоғ оралиғи – Кўҳи Саволак ва Кўҳи Кўкада Жаму мавзесига етгунча Жаҳонгир (Амир Темур – Ж.Х.)нинг кўшинлари йигирмата ғазавотни ўтказдилар.

Ана шу ўттиз кун давомида Ҳиндистоннинг энг мўътабар қалъаларидан тўсиқлари ва ҳимоя ҳисорлари ўта мустаҳкам, баланд деворларга эга бўлган, бир-биридан бир ё икки фарсанг узокликда жойлашган ва ҳар бир қалъанинг одамлари бошқа қалъанинг одамларига қарши бўлган еттита қалъаси фатҳ этилди.

***

Амир Темур 1399 йилнинг март ойига қадар Ҳиндистоннинг бутун шимолий қисмини эгаллайди. Март ойида у барча амирлар ва кўмондонларини йиғиб, ўз вилоятларига қайтишга руҳсат беради. Ҳинд мулкини эса Хизр Хон Саййидга топшириб, ўзи Самарқандга қайтади. Хизр Хон ўзини Амир Темурнинг вассали деб эълон қилиб, унинг номини хутбага кўшиб ўқиттиради ва унинг номидан тангалар зарб эттиради. Қочиб кетган Маллухон ва Султон Маҳмудлар қайтиб келиб, ҳокимият учун курашга кўшиладилар. Аммо Ҳизр Хон Саййид уларни мағлуб этиб, Деҳлида саййидлар сулоласига асос солади.

Самарқандга қайтган Амир Темур ғалаба шарафига шаҳарда улкан масжид қурдиришга фармон беради. 1399-1405 йилларда қурилган ушбу масжид халқ орасида “Бибахоним масжиди” номи билан машҳур бўлади.

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, донишманд тарихнавис Ғиёсиддин Али Яздийнинг “Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон” номли асари Амир Темурнинг ҳарбий юришлари, айниқса, Ҳиндистонга қилган салкам бир йиллик ҳарбий юриши ҳақида энг қисқа муддат ичида ёзилган ва тарихий фактларга бой бўлган асар бўлиб, Низомиддин Шомий ва Шарафуддин Али Яздийнинг “Зафарнома”лари, Ибн Арабшоҳнинг “Темур тарихида тақдир ажойиботлари”, Клавихонинг “Кундалик”лари, Ҳерман Вамберининг “Бухоро ёхуд Мовароуннаҳр тарихи”, Салоҳиддин Тошкандийнинг “Темурнома” асарлари билан қаторда Амир Темур ҳаёти ва ҳарбий юришларига оид муҳим тарихий манбалардан бири сифатида хизмат қилади.

REFERENCES

1. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 77.
2. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 78.
3. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 80.
4. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 91.
5. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 103.
6. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 111.
7. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 112.
8. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 127.
9. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 127.
10. Ғиёсиддин Али Яздий. Саодатнома ё рўзномаи ғазавоти Ҳиндустон. Тошкент: Мират Мکتуб, 1379. ص. 156.

